

Uniwersytet Gdański. Wydział Nauk Społecznych

WOJCIECH SIEGIEN

ORCID: 0000-0002-6882-6250

wojciech.siegen@ug.edu.pl

*Rezyliencja, edukacja i pandemiczne granice
we wschodnim Donbasie*

Resilience, Education, and Pandemic Borders in the Eastern Donbas

PROPOZYCJA CYTOWANIA: Siegień, W. (2022). Rezyliencja, edukacja i pandemiczne granice we wschodnim Donbasie. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio J, Paedagogia-Psychologia*, 35(2), 103–112. DOI: 10.17951/j.2022.35.2.103-112

ABSTRAKT

Prezentowany tekst odnosi się do zmian cywilizacyjnych wywołanych wybuchem pandemii COVID-19, rozpatrywanych w kontekście wschodniego Donbasu w Ukrainie. Główna zmiana definiowana jest jako ustąpienie wagi dominacji militarnej państw na korzyść rezyliencji, definiowanej jako zdolność jednostki lub dowolnego systemu do przygotowania się na zakłócenia, wychodzenie ze wstrząsów i stresów oraz zdolność do adaptacji po destrukcyjnym doświadczeniu. Ważnym warunkiem rozwoju rezyliencji jest zaufanie do władzy oraz instytucji państwa, z których decydującą rolę odgrywają instytucje edukacyjne. W przypadku Ukrainy budowanie rezyliencji utrudnione jest funkcjonowaniem atypowej linii rozgraniczenia ze wschodnim Donbasem, gdzie ukształtowały się zależne od Federacji Rosyjskiej samozwańcze republiki. Pandemiczna granica stała się polem konfliktu, w następstwie otwartych działań militarnych. Obecność tej linii, wynikająca z działań wojennych, negatywnie wpływa na możliwości funkcjonowania systemu edukacyjnego po obu jej stronach. Niezbędne staje się podjęcie działań wspierających system edukacyjny przede wszystkim w celu ograniczenia ryzyka porzucenia szkoły, a w szerszej perspektywie wzmocnienie procesów rezyliencyjnych, które mogą przeciwdziałać negatywnym skutkom propagandy i bezpośrednich działań wojennych.

Słowa kluczowe: rezyliencja; edukacja; Donbas; Ukraina; pandemiczne granice; COVID-19

WPROWADZENIE

Początek pandemii wywołanej koronawirusem SARS-CoV-2 spowodował falę przewartościowań w obszarze refleksji nad państwem, jego organizacją

i instytucjami. Miały one charakter globalny, podobnie jak pandemia. W tekście zajmuję się obszarem Ukrainy, ze szczególnym uwzględnieniem regionu wschodniego Donbasu, od 2014 r. okupowanego przez siły militarne wspierane przez Federację Rosyjską. Konflikt pomiędzy Ukrainą a Rosją, chociaż rozgrywa się lokalnie, ma globalne konsekwencje przede wszystkim dlatego, że angażuje globalne siły, takie jak Unia Europejska czy Stany Zjednoczone. Jednocześnie pozwala postawić pytanie o przewartościowanie w obszarze tego, co decyduje o sile państwa, która w ostatnich latach definiowana jest nie jako siła militarna, a raczej w kategoriach rezyliencji instytucji państwa, których częścią jest system edukacyjny.

Celem niniejszego opracowania jest przełożenie teoretycznych twierdzeń dotyczących rezyliencji państwa i jego instytucji na kontekst wschodniej Ukrainy, a w szczególności obszaru Donbasu po obu stronach linii rozgraniczenia. Ramy czasowe, które mnie interesują, odnoszą się do wybuchu pandemii COVID-19, która określa jednocześnie kontekst analizy pojęcia rezyliencji jako globalnego testu w obliczu wybuchu pandemii. Jest to zatem rodzaj triangulacji interdyscyplinarnej, rozumianej jako korzystanie ze zróżnicowanych perspektyw i dziedzin wiedzy w celu kompleksowego rozpatrzenia badanego przedmiotu (Hammerslay, Atkinson, 2000, s. 235; Kubinowski, 2010, s. 313). Takie założenie metodologiczne ma prowadzić do odpowiedzi na następujące pytania badawcze:

1. Jak wygląda przewartościowanie pojęcia rezyliencji rozumianej jako siła państwa alternatywna dla siły militarnej w obliczu pandemii COVID-19?
2. Jaka funkcję w czasie pandemii pełniły tzw. granice pandemiczne na linii rozgraniczenia pomiędzy Ukrainą a separatystycznymi obszarami?
3. Jak działanie granic pandemicznych funkcjonowało w kontekście potrzeb edukacyjnych po obu stronach linii rozgraniczenia w Donbasie?

Muszę zaznaczyć, że tekst nie odnosi się do sytuacji państwa ukraińskiego, które zostało otwarcie zaatakowane przez Federację Rosyjską w dniu 24 lutego 2022 r. Z całą pewnością wnioski, które już płyną z przebiegu agresji rosyjskiej, zweryfikowałyby niektóre twierdzenia zawarte w opracowaniu, szczególnie te dotyczące militarnej kondycji państwa. Europa i świat są jednak postawione aktualnie w skrajnej sytuacji naruszenia porządku światowego, którego pełne konsekwencje nie są jeszcze znane. Można jednak stwierdzić, że rozwijające się społeczeństwo obywatelskie w Ukrainie, wypracowanie mechanizmów współpracy oddolnej oraz rodzaj patriotycznej mobilizacji pomogły i nadal pomagają stawić czoła agresji rosyjskiej. A to są elementy niemilitarne, które składają się na siłę państwa i społeczeństwa ukraińskiego.

CZYM JEST REZYLIENCJA?

Tradycyjnie analizy skupiały się na wybranej, uważanej za kluczową, formie siły państwa – mogła to być dominacja morską, liczba głowic jądrowych czy

w końcu *soft power*. Jak zauważa Friedman (2020), wraz z rozwojem pandemii okazało się jednak, że o sile współczesnych państw nie decyduje ani potencjał militarny, ani nawet silna ekonomika. Tym co wpłynęło na zwiększenie możliwości radzenia sobie z wirusem, była siła rezyliencji państw. Za Friedmanem definiuję ją jako możliwość absorpcji przez państwo wstrząsów systemowych oraz jako potencjał adaptacji do zakłóceń i umiejętność powrotu do stanu operacyjnego. Istotna jest tu umiejętność przyjmowania wstrząsów, ale być może ważniejsza jest zdolność do odbudowy w wyniku poniesionych strat. Powyższe przewartościowanie oznacza zatem, że państwo odnoszące sukcesy to państwo, które zamieniło priorytet inwestycji w uzbrojenie na inwestycje w infrastrukturę krytyczną i wiedzę.

Wracając do pandemii koronawirusa, trzeba podkreślić kluczowy element rezyliencji, a mianowicie powszechne publiczne zaufanie do rządu. Według Fukuyamy (2020) decyduje ono o zdolności państw do radzenia sobie z zagrożeniami wynikającymi z pandemii. Fukuyama zwraca uwagę na zmianę przyjętych ram interpretacyjnych, tradycyjnie zakładających dychotomiczny podział na autokrację i demokrację, którym to ustrojom przypisywano różne możliwości społecznej mobilizacji. Pandemia COVID-19 pokazała, że ta tradycyjna dychotomia nie pozwala przewidzieć tego, jak dany kraj poradzi sobie z zagrożeniem. Jest tak, bo linia podziału przechodzi tam, gdzie pod uwagę bierze się właśnie czynnik rezyliencji państwa. I nie ma znaczenia, czy mowa jest o państwie demokratycznym czy o państwie autorytarnym – „zaufanie jest najważniejszym towarem, który zdecyduje o losie społeczeństwa” (Fukuyama, 2020).

Na pojęcie zaufania w kontekście rezyliencji składają się dwa czynniki. Po pierwsze, jest to obywatelska wiara w to, że rząd posiada fachową wiedzę i możliwości, aby dokonywać najlepszych osądów. To z kolei zależy od dostępności specjalistów i przeszkolonych osób, które są w stanie wykonać powierzone im zadania. Po drugie, jest to zaufanie do najwyższych przedstawicieli władzy, co w kontekście ukraińskim oznaczałoby urząd prezydenta, ale też rząd i Prezydium Rady Najwyższej Ukrainy.

Opisany powyżej rezyliencyjny zwrot ma swoje korzenie w zmianach cywilizacyjnych charakterystycznych dla późnego modernizmu. Rodin, która definiuje rezyliencję jako zdolność jednostki lub dowolnego systemu do przygotowania się na zakłócenia, wychodzenie ze wstrząsów i stresów oraz zdolność do adaptacji i rozwoju po destrukcyjnym doświadczeniu, wiąże potrzebę rezyliencji z trzema zjawiskami związanymi z nowoczesnością (Rodin, 2015, s. 3–4). Mowa jest o urbanizacji, zmianach klimatycznych i globalizacji. Z punktu widzenia niniejszego opracowania należy podkreślić przyległość wymienionych fenomenów, tworzących nierozzerwalny związek wzajemnie warunkujących się procesów. Jest tak, gdyż mamy do czynienia z gwałtowną urbanizacją, która doprowadziła do uformowania gigantycznych obszarów metropolitalnych. Rosnące zagęszczenie odpowiada za wzrost ryzyka kryzysów oraz podatność takich systemów na zaburzenia. Duża

część zagrożeń związana jest ze zmianami klimatycznymi, wywołanymi eksploatacją obszarów wrażliwych na ubranistyczne przekształcenia. Rodin podkreśla, że taka dynamika powoduje szczególną podatność na błyskawiczne rozprzestrzenianie się chorób, co może potencjalnie prowadzić do pandemii. Dodatkowym czynnikiem sprzyjającym zagrożeniom pandemicznym jest niedostateczny rozwój infrastruktury medycznej. Na opisane procesy nakładają się jeszcze mechanizmy globalizacji, z których najistotniejszy dotyczy bezprecedensowego wzrostu mobilności ludzi, przekraczających masowo geograficzne i państwowe granice (Rodin, 2015, s. 5).

W kontekście edukacyjnym pandemia COVID-19 stała się być może pierwszym globalnym testem rezyliencji systemu. Główne wyzwania edukacyjne w czasie pandemii zdefiniowane zostały w dokumencie UNICEF-u pt. *Building Resilient Education Systems beyond the COVID-19 Pandemic: Second set of considerations for school reopening* (UNICEF, 2021). Wśród nich trzeba wymienić: zapewnienie powrotu każdego dziecka i młodej osoby do edukacji i nauki; zajęcie się lukami w nauce uczniów, którzy doświadczyli zakłóceń w edukacji; reakcję na długotrwały wpływ pandemii i zakłóceń w edukacji na zdrowie psychiczne i samopoczucie uczniów, rodzin i nauczycieli; poprawę przygotowania szkoły i reagowanie na złagodzenie potencjalnych przyszłych skutków pandemii COVID-19; wyciągnięcie wniosków z wpływu pandemii na systemy edukacyjne w celu kształtowania przyszłej polityki edukacyjnej (UNICEF, 2021).

Podsumowując powyższe, można powiedzieć, że pandemia COVID-19 jest w jakimś sensie oczekiwaną konsekwencją nowoczesnej trajektorii rozwojowej, wyznaczonej przez takie procesy jak przyspieszona urbanizacja, zmiany klimatyczne oraz globalizacja. Procesy te doprowadziły do zmian w doświadczaniu przez ludzi przestrzeni, a przede wszystkim granic, które stały się bardziej przepuszczalne, zwiększając globalną mobilność i podnosząc ryzyko zagrożeń. Konsekwencją upowszechnienia tych procesów jest zwrot rezyliencyjny, który można obserwować na poziomie polityk państwowych, a który w obliczu pandemii sprowadza się do zastąpienia priorytetu np. siły militarnej państwa potencjałem do gotowości i adaptacji do kryzysu oraz rewitalizacji po jego zakończeniu. Niezbędnym czynnikiem sprzyjającym rozwojowi rezyliencji jest zaufanie do przedstawicieli władzy państwowej oraz sprawnie działające instytucje państwa. Edukacja pozostaje kluczowym obszarem decydującym o odporności całego systemu, dlatego jeszcze w czasie trwania pandemii podejmowane są próby projektowania działań mających wspierać rezyliencję systemów edukacyjnych w Europie.

REZYLIENCJA A GRANICE W UKRAINIE

Nieoczekiwaną konsekwencją rosnącego zagrożenia pandemicznego była zmiana w zarządzaniu granicami przyjęta przez większość rządów państw dotkniętych pandemią. Wprowadzono restrykcje w przekraczaniu granic, co stało

się projekcją władzy instytucji sanitarnych poszczególnych państw decydujących o możliwości lub zakazie wjazdu (Golunov, 2021). Pandemiczne granice okazały się sprzyjać naruszaniu praw człowieka, niesprawiedliwości społecznej, marginalizacji niektórych grup społecznych i narodowych, i to niezależnie od tego, czy mówimy o państwach autorytarnych czy o państwach demokratycznych (Löwis, Sasse, 2021).

W przypadku Ukrainy mamy do czynienia z dodatkową specyfiką, wynikającą z funkcjonowania atypowej „linii rozgraniczenia” z częściami obwodów ługańskiego i donieckiego. Można je nazwać tworami parapaństwowymi, które są zaliczane do tzw. wschodnioeuropejskiego pasa autorytarnego (wraz z takimi państwami jak Rosja, Azerbejdżan, Białoruś czy Turcja). Wraz z początkiem pandemii państwa tego pasa weszły w fazę niestabilności systemowej, a w przypadku parapaństw uwidoczniła się dodatkowo tendencja do zaostrzenia konfliktu z macierzystym państwem, czyli z Ukrainą. Jak zauważa Minakov (2020), rezyliencja tych państw – opierająca się na stabilności systemowej oraz propagandzie dumy narodowej – okazała się chwiejna. W przypadku parapaństw kluczowa była utrata stabilności rosyjskiego państwa patrona. Wraz z niepewnością co do ciągłości władzy w Federacji Rosyjskiej i narastającym kryzysem w rosyjskich elitach politycznych narastał kryzys w samych parapaństwach. Procesy te stały się bezpośrednią przyczyną, dla której kryzys pandemiczny stał się automatycznie kryzysem politycznym. Polityka dotycząca spraw granicy stała się funkcją sanitarną państwa oraz przedłużeniem pola konfliktu, realizowanego wcześniej w formie militarnej. I tak samozwańcze republiki już od lutego 2020 r. wprowadziły restrykcje, ograniczając możliwość przemieszczania się mieszkańców okupowanych terytoriów do Ukrainy i Rosji. Jednocześnie zachowano możliwość przekraczania granic dla towarów oraz część ruchu związanego z wymianą profesjonalną (Golunov, 2021). Biorąc pod uwagę uzależnienie mieszkańców samozwańczych republik od transferów finansowych z Ukrainy (np. wypłata emerytur), taki ruch separatystycznych władz był silnym ciosem w stabilność finansową mieszkańców. Sytuacja skomplikowała się jeszcze bardziej w marcu 2020 r., kiedy ograniczenia związane z przekraczaniem linii rozgraniczenia działały już obustronnie. W efekcie do października 2020 r. w obwodzie donieckim liczba przekroczeń linii rozgraniczenia spadła w porównaniu z analogicznym okresem o 375 razy! W obwodzie ługańskim sytuacja była lepsza, jednak liczba przekroczeń linii spadła o 75% w porównaniu z 2019 r. (Upravleniya Verkhovnogo komissara Organizatsii Obedinennykh Natsii po pravam cheloveka, 2020, s. 8). Dodatkowo – ze względu na ograniczone możliwości pomocy finansowej ze strony Federacji Rosyjskiej – ucierpiał cały system finansowy samozwańczych republik, pogłębiając jeszcze bardziej kryzys humanitarny (Syzov, 2020).

Przytoczona statystyka nie oddaje jednak istoty problemu sanitarnego granicy. Autorzy raportu Biura Wysokiego Komisarza Narodów Zjednoczonych ds.

Praw Człowieka wskazują, że grupami społecznymi, które szczególnie ucierpiały w wyniku takiej polityki dotyczącej granic, były kobiety i osoby starsze. Nagłe zahamowanie wymiany spowodowało, że setki osób nie mogły wrócić do swoich domów, przy czym nie zapewniono im mieszkań zastępczych. W wyniku restrykcji motywowanych oficjalnie walką z pandemią COVID-19 setki osób zostały zmuszone do koczowania pod gołym niebem w okolicy punktów kontrolnych wjazdu/wyjazdu w oczekiwaniu na możliwość przekroczenia linii rozgraniczenia. Sanitarna polityka jako przedłużenie działań wojennych doprowadziła zatem do ograniczenia wolności do przemieszczania się, co jest bezpośrednim naruszeniem praw człowieka (Gülzau, Mau, Korte, 2021).

EDUKACJA W WARUNKACH PANDEMII

W kontekście edukacyjnym należy stwierdzić, że lato 2021 r. przyniosło nieznaczne zmiany w polityce granicznej, co miało wpływ na możliwości polepszenia stanu infrastruktury edukacyjnej w obszarach niekontrolowanych przez rząd ukraiński. Przekazano ograniczone środki finansowe na zakup sprzętu potrzebnego w procesie edukacyjnym oraz na drobne remonty placówek oświatowych na terenie niekontrolowanym przez Ukrainę. Nawet tak skromna pomoc pozwoliła około 15 tys. uczniów na kontynuowanie nauki w trudnych warunkach zamrożonego konfliktu wojennego (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2021).

Wgląd w sytuację panującą w samozwańczych republikach na początku walki z koronawirusem daje raport International Crisis Group, który powstał w oparciu o dane zebrane bezpośrednio w separatystycznych republikach (International Crisis Group, 2020; Organization for Security and Co-operation in Europe, 2020). Rozmówcy zaangażowani w walkę z pandemią COVID-19 donoszą o znaczących brakach w sprzęcie medycznym i środkach ochrony osobistej pracowników służby zdrowia, szczególnie w mniejszych ośrodkach miejskich (International Crisis Group, 2020, s. 3). Znacznie ograniczony był także dostęp do testów na obecność koronawirusa, co jest szczególnie niebezpieczne, biorąc pod uwagę fakt, że ponad 40% mieszkańców separatystycznych obszarów to osoby w wieku emerytalnym, które często zmagają się z innymi chorobami. Dramatyzmu sytuacji epidemiologicznej dopełnia fakt, że w południowo-wschodnich częściach Ukrainy notuje się jedne z najwyższych w Europie wskaźniki zachorowalności na AIDS, gruźlicę wielolekooporną oraz uzależnienia od narkotyków przyjmowanych dożylnie. Rozpoczęcie działań wojennych we wschodnim Donbasie spowodowało dalszy wzrost infekcji HIV i zachorowalności na AIDS. W tym przypadku mamy do czynienia z dodatkowymi efektami separacji, które korelują z konserwatywnym nacjonalizmem władz samozwańczych quasi-państw. Jak wskazują autorzy raportu, notowany wzrost jest

efektem niechęci samozwańczych władz do prowadzenia edukacji seksualnej oraz redukcji środków przeznaczanych na leczenie substytucyjne osób uzależnionych od narkotyków. Na tym przykładzie widać wyraźnie sprzężenie polityki edukacyjnej quasi-państw ze stanem zdrowia populacji tych obszarów. Między innymi dlatego w 2021 r. powstał „Ukraine Humanitarian Response Plan”, stworzony przez Ukraine Humanitarian Country Team, w którym zdefiniowano sześć obszarów wymagających natychmiastowego wsparcia finansowego. Jednym z tych priorytetów jest edukacja (UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs, 2021).

Szacuje się, że niezbędne jest umożliwienie dostępu do bezpiecznego i integracyjnego środowiska uczenia się dla około 8,5 tys. dzieci w wieku szkolnym po obu stronach „linii rozgraniczenia”. Dzięki temu uzyska się możliwość minimalizacji ryzyka porzucenia szkoły, które jest szczególnie wysokie w warunkach narastających trudności ekonomicznych, z jakimi borykają się rodziny dotknięte konfliktami. Priorytetem na obszarze Donbasu jest dystrybucja podstawowych materiałów edukacyjnych. Szacunki mówią nawet o 7 tys. uczniów po obu stronach „linii kontaktowej”, którzy wymagają takiego wsparcia. Taka potrzeba wiąże się bezpośrednio z pandemią COVID-19. Środki, których brakuje, zostały bowiem przeznaczone na przygotowanie systemu edukacyjnego do walki z pandemią (szkolenia nauczycieli do nauki zdalnej). To spowodowało znaczące braki we wsparciu indywidualnym uczniów w zakupie materiałów edukacyjnych. Ten priorytet ma bezpośrednie przełożenie na wsparcie kontynuacji nauki, zmniejsza bowiem obciążenie ekonomiczne rodzin, dzięki czemu nie muszą rezygnować z innych wydatków, np. na żywność czy opiekę zdrowotną. Ponadto jest to ważna pomoc w odzyskaniu poczucia normalności przez dzieci i młodzież, znajdujących się w trudnej sytuacji wojennej. Podobne cele przyświecają powstaniu Deklaracji Bezpiecznej Szkoły w Ukrainie, która zostanie wdrożona właśnie na obszarach wschodniej Ukrainy (www1). Nadrzędnym celem jest umożliwienie zakończenia szkoły w warunkach kryzysowych.

Istnieje też zauważalna różnica pomiędzy obszarami kontrolowanymi i niekontrolowanymi przez rząd Ukrainy. Ograniczony dostęp do samozwańczych republik po wybuchu pandemii uniemożliwił zaspokajanie bieżących potrzeb, także w obszarze edukacji. Dlatego priorytetem jest pomoc dziesięciu zniszczonym placówkom edukacyjnym zlokalizowanym w bezpośredniej bliskości „linii rozgraniczenia”. Mowa jest o dostarczeniu sprzętu niezbędnego w procesie edukacyjnym. Także w tym przypadku głównym celem jest umożliwienie ciągłości nauczania i przeciwdziałanie porzuceniu szkoły dla 1,5 tys. uczniów z obszarów okupowanych. Wymienione działania zostaną uzupełnione szeregiem elementów miękkich, takich jak kształcenie umiejętności życiowych i budowanie kompetencji personelu edukacyjnego (w tym w przypadku przejścia na uczenie online).

ZAKOŃCZENIE

Niezaspokojone potrzeby edukacyjne obszarów niekontrolowanych przez Ukrainę mają bezpośredni związek z pandemią COVID-19 i wynikającą z niej polityką dotyczącą granic, która wzmacnia tendencje antyrezyliencyjne (Freedom House, 2021). Główną siłą destrukcyjną staje się biurokracja, która odpowiada za restrykcje dotyczące możliwości przemieszczania się. Ograniczenia wolności przemieszczania się nie dotyczą tylko „linii rozgraniczenia” z Ukrainą, lecz także możliwości wjazdu do Rosji, wymiany ludności pomiędzy częścią regionu ługańskiego i donieckiego oraz wymiany towarowej i pomocy ukierunkowanej na cele edukacyjne. Biurokracja, jako emanacja okupacyjnej władzy, jest zatem zaprzeczeniem warunku zaufania jako fundamentu rezyliencji – żaden z rządzących nie jest wybierany w wolnych wyborach, a rządy działają z ekstremalną nieprzejrzystością, co utrudnia ustalenie, jak dużą autonomię mają w praktyce w stosunku do rządu rosyjskiego. W samowładnych republikach nie ma mowy o dialogu społecznym, a jakakolwiek krytyka (wyrażana np. w mediach społecznościowych) może grozić aresztem i torturami. Kreml stosuje tam formę inżynierii społecznej w celu kształtowania prorosyjskiego i jednocześnie antyukraińskiego elektoratu.

W kontekście postawionego w niniejszym opracowaniu pytania badawczego można stwierdzić, że pandemia COVID-19 stała się jednym z mechanizmów opresyjnej kontroli samowładnych władz nad obywatelami. Jest to szczególnie ważne, ponieważ ideologiczne pranie mózgow obywateli obejmuje także system edukacji, z nowymi programami nauczania historii i „lekcjami obywatelskimi” oraz całkowitym odejściem od nauczania języka ukraińskiego. Pod względem treści ideologicznej taka edukacja koncentruje się na delegitymizacji państwa ukraińskiego i promowaniu idei specjalnego statusu terytoriów separatystycznych wykraczających poza obowiązujące prawo ukraińskie. W bliskiej perspektywie prowadzi to do powstania tożsamości lokalnej ukształtowanej przez wojnę (Boulègue, Lutsevych, 2020). Taki rosyjski przekaz dociera nie tylko do terenów okupowanych, lecz także do części Donbasu kontrolowanego przez Kijów, kształtując światopogląd mieszkańców poprzez manipulację strachem i resentymentem. Można zatem skonkludować, że mamy do czynienia ze skrajną izolacją wzmacnianą przez pandemię, a jej przezwycięzenie i wdrażanie strategii wspierania systemu edukacyjnego po obu stronach „linii rozgraniczenia” jest jedynym sposobem, w jaki państwo ukraińskie może przeciwdziałać ideologicznej manipulacji. Sugeruje to odpowiedź na pierwsze pytanie badawcze. Mogę z pewnością stwierdzić, że rezyliencja – konotująca poczucie obywatelskości i zaufanie do władz – pozostaje alternatywą dla bezpośrednich działań militarnych.

BIBLIOGRAFIA

LITERATURA

- Golunov, S. (2021). Pandemic Borders of Post-Soviet De Facto States. *Journal of Borderlands Studies*. DOI: <https://doi.org/10.1080/08865655.2021.1943495>
- Gülzau, F., Mau, S., Korte, K. (2021). Borders as Places of Control: Fixing, Shifting and Reinventing State Borders. An Introduction. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 46(3), 7–22.
- Hammersley, M., Atkinson, P. (2000). *Metody badań terenowych*. Poznań: Zysk i S-ka.
- Kubinowski, D. (2010). *Jakościowe badania pedagogiczne. Filozofia, metodyka, ewaluacja*. Lublin: Wydawnictwo UMCS.
- Löwis, S. von, Sasse, G. (2021). A Border Regime in the Making? The Case of the Contact Line in Ukraine. *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, 46(3), 208–244.
- Rodin, J. (2015). *The Resilience Dividend*. London: Profile Books Ltd.

NETOGRAFIA

- Boulègue, M., Lutsevych, O. (2020). *Resilient Ukraine. Safeguarding Society from Russian Aggression*. Pobrane z: <https://www.chathamhouse.org/2020/06/resilient-ukraine/2-impact-armed-conflict> (dostęp: 15.02.2022).
- Freedom House. (2021). *Freedom in the World 2021*. Pobrane z: <https://freedomhouse.org/country/eastern-donbas/freedom-world/2021> (dostęp: 15.02.2022).
- Friedman, U. (2020). The pandemic is revealing a new form of national power. *The Atlantic*. Pobrane z: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/11/pandemic-revealing-new-form-national-power/616944> (dostęp: 15.02.2022).
- Fukuyama, F. (2020). The thing that determines a country's resistance to the coronavirus. *The Atlantic*. Pobrane z: <https://www.theatlantic.com/ideas/archive/2020/03/thing-determines-how-well-countries-respond-coronavirus/609025> (dostęp: 15.02.2022).
- International Crisis Group. (2020). The COVID-19 Challenge in Post-Soviet Breakaway Statelets. *Crisis Group Europe Briefing No. 89*. Kyiv–Tbilisi–Moscow–Baku–Brussels. Pobrane z: <http://www.jstor.org/stable/resrep31564> (dostęp: 15.02.2022).
- Minakov, M. (2020). *Eastern Europe's Authoritarian Belt in Crisis*. Pobrane z: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/eastern-europes-authoritarian-belt-crisis> (dostęp: 15.02.2022).
- Organization for Security and Co-operation in Europe. (2022). *Armed formations denied the SMM passage near Stanytsia Luhanska, Luhansk region*. Pobrane z: <https://www.osce.org/special-monitoring-mission-to-ukraine/511396> (dostęp: 15.02.2022).
- Syzov, V. (2020). *COVID-19 Presents a Chance for Peace in the Donbas*. Pobrane z: <https://www.wilsoncenter.org/blog-post/covid-19-presents-chance-peace-donbas> (dostęp: 15.02.2022).
- UN Office for the Coordination of Humanitarian Affairs. (2021). *Ukraine Humanitarian Funding Priorities*. Pobrane z: <https://reliefweb.int/report/ukraine/ukraine-humanitarian-funding-priorities-august-december-2021-enuk> (dostęp: 15.02.2022).
- UNICEF. (2021). *Building Resilient Education Systems beyond the COVID-19 Pandemic: Second set of considerations for school reopening*. Pobrane z: https://www.unicef.org/eca/media/17306/file/Building%20resilient%20education%20systems%20beyond%20the%20COVID-19%20Pandemic_%202021.pdf (dostęp: 15.02.2022).
- Upravleniya Verkhovnogo komissara Organizatsii Obedinennykh Natsii po pravam cheloveka. (2020). *Vlijaniye COVID-19 na prava cheloveka v Ukrainie*. Pobrane z: https://www.ohchr.org/documents/countries/ua/ukraine_covid-19_hr_impact_ru.pdf (dostęp: 15.02.2022).
- www1: <https://ssd.protectingeducation.org> (dostęp: 15.02.2022).

ABSTRACT

The presented text refers to civilization changes caused by the outbreak of the COVID-19 pandemic, considered in the context of eastern Donbas in Ukraine. Major change is defined as the cessation of the importance of military domination of states in favor of resilience, defined as the ability of an individual or any system to prepare for disruptions, recovering from shocks and stresses, and the ability to adapt after a destructive experience. An important condition for the development of resilience is trust in the authorities and state institutions, of which educational institutions play a decisive role. In the case of Ukraine, building resilience is hampered by the functioning of the atypical demarcation line with the eastern Donbas, where self-proclaimed republics dependent on the Russian Federation have developed. The pandemic border has become a field of conflict to replace open military action. The presence of this line, resulting from hostilities, has a negative impact on the functioning of the educational system on both sides. It becomes necessary to undertake actions supporting the educational system, first of all, in order to reduce the risk of dropping out of school, and in the wider perspective, to strengthen resilience processes that may counteract the negative effects of propaganda and direct warfare.

Keywords: resilience; education; Donbas; Ukraine; pandemic borders; COVID-19